

Medis obrers, conflictivitat social i innovació cultural a Sabadell (1877-1909)

per Eduard Masjuan i Bracons

RESUM:

L'article analitza les innovacions culturals dels sectors obrers de Sabadell de finals del segle XIX, principalment les novetats culturals que en aquests anys arriben a la ciutat procedents d'Europa: el teatre sociològic com a expressió de la realitat política immediata, el neomalthusianisme de Paul Robin, i el nou corrent de l'ensenyament integral. Els medis obrers de la ciutat trencaren amb tot tipus de tradició plebea o de relacions interclassistes, que l'integrisme catòlic, de tanta presència a la ciutat-fàbrica, estava disposat a mantenir, fins i tot quan ja estava establert un marc de relacions de producció capitalista. Això qüestiona la tesi de Gabriele Ranzato de l'existència a Sabadell d'una suposada *entente cordiale* entre classes. Ben al contrari, l'article sosté que l'obrerisme de Sabadell fou pioner a Catalunya i Espanya en la preparació d'alguns dels desencadenants de la transició demogràfica, en oposició a la burgesia, l'Estat i l'Església catòlica.

PARAULES CLAU

Sabadell, teatre sociològic, educació integral, neomalthusianisme, anarquisme, integrisme catòlic, transició demogràfica, poblacionisme industrialista i vaga de ventres.

ABSTRACT:

The article analyses the cultural innovations introduced among the working-classes of Sabadell at the turn of the nineteenth-to-twentieth centuries. More particularly, it studies the town's cultural imports from contemporary Europe: the social theatre as a means of engaging with political reality, Paul Robin's neo-Malthusianism, and the new trend of integral education. Working-class circles broke away from plebeian tradition and inter-class culture, which Catholic fundamentalism, previously hegemonic in this factory town, was ready to preserve, even after capitalist relations of production had been firmly established. This challenges Gabriele Ranzato's thesis that a so-called *entente cordiale* between classes existed in Sabadell. It is argued, on the contrary, that the Sabadell working class was a ground breaker, both in Catalonia and in Spain, in the introduction of new practices leading to demographic transition, in opposition to the bourgeoisie, the State, and the Catholic Church.

KEY WORDS:

Sabadell, social theatre, integral education, neo-Malthusianism, Anarchism, Catholic fundamentalism, demographic transition, sexual restraint.

Introducció

Des dels seus inicis la ciutat ha estat el lloc de concentració màxima del poder i de la cultura d'una comunitat; ha estat la forma més eficient per obtenir els beneficis cívics que comporta la concentració d'una població reunida en un esforç col·lectiu vers el progrés i la solidaritat mitjançant la transmissió social.

Quan Sabadell pel seu desenvolupament demogràfic i econòmic rebé el títol de ciutat el 17 d'abril de 1877, ja s'havia iniciat el procés de degradació urbanística de les principals ciutats industrials d'Europa, on la concentració de la població que requeria la mecanització havia donat lloc a la creació de suburbis sobrepoblats, a deficientes condicions higièniques i a un tipus de treball deshumanitzat i alienant.

Així doncs, quan Sabadell esdevé ciutat, el procés industrial i financer ja havia donat lloc a les ciutats factories i als barris fabrils, segregats dels centres urbans i dels entorns naturals.

De la ciutat industrial ja s'esvaien, aleshores, les seves possibilitats d'integració col·lectives, culturals, artístiques i tècniques. La gran ciutat esdevé un fracàs general i en gran part la derrota de l'esforç civilitzador que li és consubstancial.

En el cas de Sabadell, la seva consolidació com a ciutat fàbrica es produeix quan tots els elements de progrés social i cultural aconseguits durant el Sexenni democràtic han estat derogats per la Restauració borbònica del 1874; la il·legalització de l'Associació Internacional dels Treballadors,¹ l'ampliació de la jornada laboral fins a les 69 hores setmanals, el monopoli de l'ensenyament catòlic i la corrupció de la vida política en tots els ordres. Aquests fets poden explicar el motiu de la recomanació que conté el ban municipal (en què s'atorga a Sabadell el títol de ciutat) perquè s'eviti fer-ne actes d'ostentació que puguin irritar les classes populars, alhora que se suggereix que es facin en temps millors. Sabadell obté el reconeixement de ciutat empori industrial en el context de conflicte social que viuen altres centres fabrils i agraris del període, amb les organitzacions obreres sumides en la clandestinitat per imposició governativa. La qüestió de la justícia social en aquestes condicions d'intransigència tenia escasses probabilitats de solució i donava pas a un llarg període d'enfrontaments entre el capital local i el modern món del treball assalariat.

Conflictes socials i intercanvis culturals

El nivell educatiu i formatiu de Sabadell del darrer quart del segle XIX resulta ser ben migrat perquè el règim fabril comporta que els nens comencin a treballar

1. Organització obrera internacional que féu el seu primer acte públic de presentació a Espanya a la ciutat de Sabadell el 29 d'octubre de 1868 al teatre Els Camps, en un acte en què hi participaren el republicà Fernando Garrido, Giuseppe Fanelli i l'etnògraf francès Élie Reclus.

dels 7 als 8 anys, la qual cosa provoca que la mitjana de temps d'escolarització no superi l'any i mig. Com a resultat de la manca d'iniciativa oficial per a la cultura de l'obrer, tenim que l'any 1881 gairebé el 64% de la població masculina de la ciutat és analfabeta, mentre que la femenina és del 85%.

Com a única escola obrera en els primers anys de la Restauració tan sols prossegueix la constituïda el 1872 com a Escola Nocturna Obrera Dominical, embrió de la futura Acadèmia Catòlica amb la finalitat d'evitar la descristianització dels obrers i amb la voluntat de voler incorporar totes les activitats culturals de la joventut de Sabadell sota el dogma catòlic.

És en aquest context que els sectors obrers pretenen iniciar la reconstrucció de l'estructura cultural de la població, a partir dels continguts dels nous corrents associatius i culturals. El camí fou el de l'experimentació permanent, l'autodidactisme i, sobretot en el terreny organitzatiu i divulgatiu, una constant innovació que vinculà directament la creativitat cultural amb l'emancipació social.

Arribats en aquest punt, cal plantejar la vigència d'algunes interpretacions historiogràfiques vers el tipus de lluita obrera a Sabadell i la que per a historiadors com Gabriele Ranzato (1987)² evidencien en el darrer quart del segle XIX clares manifestacions pròpies de l'etapa preindustrial, on la solidaritat vertical s'hi trobaria encara ben present i això explicaria la baixa conflictivitat social exceptuant aquelles fàbriques de capital estranger en què les relacions laborals són més impersonals.

Així, fins i tot, per Ranzato les protestes contra el reclutament forçós dels *quintos* o encara més les protestes contra l'impost de consums que grava les subsistències, serien pròpies de la tradició plebea i més properes encara de les revoltes i motins de l'antic règim que d'un proletariat modern. Tanmateix, els obrers de Sabadell per Ranzato actuarien amb contundència vers l'Estat central i amb certa tennitat envers la patronal local, amb qui es troben units per unes relacions de tipus paternalista.

Així doncs, l'obrerisme de Sabadell, que compta en les seves files amb personatges del prestigi de Josep Miquel, un dels fundadors de la Internacional a Catalunya, Marian Burguès, Teresa Claramunt, etc., o personalitats del relleu internacional com José López Montenegro que dirigeix el periòdic *Los Desheredados* durant la vaga de les setmanes de 1883, i que reivindiquen millores salarials i de disminució de la jornada laboral per a disposar de més temps per a la instrucció dels obrers, són reivindicacions pròpies de la societat industrial del moment, i que al meu parer no tenen res a veure amb reivindicacions pròpies d'*ancien régime* com les classifica E. P. Thompson³ o de rebel·lia primitiva com les identifica l'historiador marxista E. J. Hobsbawm,⁴ dels quals Ranzato aplica per a Sabadell, el seu rígid esquema teòric.

2. G. RANZATO, *La Aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el Antiguo Régimen y la modernidad*, Barcelona, Ediciones Península, 1987.

3. E. P. THOMPSON, *Tradición, revuelta y consciencia de clase*, Barcelona, Editorial Crítica, 1984 (2a edició).

4. E. J. HOBBSAWN, *Rebeldes Primitivos*, Barcelona, Ariel, 1974 (2a edició).

Ranzato també veu al Sabadell de l'últim quart de segle manifestacions populars que evidencien una forta persistència del ruralisme a partir d'activitats recreatives com els certàmens ocellaires o la persistència de la festivitat del Carnestoltes. Amb tot, passen desapercebudes per aquest autor iniciatives com la supressió dels cementiris per raons d'higiene pública i per posar fi al monopoli catòlic sobre la mort. Els anarquistes de *Los Desheredados* proposen ja el 1882 la descomposició química dels cadàvers i el seu aprofitament per adob.⁵

Així doncs, seguint aquesta interpretació, el progrés tècnic que condueix vers la societat burgesa troba resistències en una societat aferrada a la tradició i a l'antic règim, de la qual cosa per Ranzato Sabadell n'és un clar exemple de persistència.

Crec que aquest model d'anàlisi de Ranzato no és aplicable als sectors obrers de l'època, atès que en cap cas hem trobat manifestacions de nostàlgia per retornar a un passat de relacions preindustrials. Ben al contrari, en els somnis de l'obrerisme internacionalista de Sabadell, la societat desitjada i possible del futur no té res a veure amb la tradició ni amb la cultura burgesa del segle XIX, fonamentada en les elegants filosofies polítiques basades en abstraccions legals.

La cultura obrera de Sabadell compta amb singulars aportacions com, per exemple, el treball de Marian Burguès presentat al II Certamen Socialista, celebrat l'any 1889 al Palau de Belles Arts de Barcelona, titulat el *Siglo de Oro* que testimonien un clar intent de superació del model burgès vigent i serveixen per constatar el rebuig, sense cap nostàlgia ni recança, de qualsevol herència del passat preindustrial.

Burguès, en la seva utopia, és partidari de la vida activa i de la creativitat d'una comunitat implicada directament en el seu millorament, en el progrés artístic, tècnic i cultural. Seguint Burguès, ens podem adonar com les ciutats utòpiques anarquistes es caracteritzen per una evolucionada tecnologia, com així ho explica ell mateix a través de les dues protagonistes de la seva obra, Camelia i Denuedo quan emprenen un viatge de vacances al Palau de l'Estació Aèria, on agafen un «aeroestato» per a traslladar-se. Des de l'aire contempen la terra, com un immens jardí sembrat de boniques casetes, totes separades per arbres, flors i boscos, i l'aire, «*surcado por un sinnúmero de aerostatos que se balanceaban por las capas atmosféricas cual pájaros de una nueva especie*».

La parella es trasllada mitjançant un velocípede elèctric de marxa vertiginosa. Entren en un edifici, «*de arquitectura nueva, que, con nada podría compararse, pues, se empleaban materiales cuya principal base era el cristal y el acero bruñido, preparado de cierta manera que no se oxidaba*». Es dirigeixen a un dels tallers comuns on compliran amb el seu deure de treballar una dècima part del dia en el que més els agrada. Aquest és un ampli edifici, net, ventilat i bonic. Les màquines executen les tasques més feixugues, no hi ha obrers dedicats a

5. «Cementerios», *Los Desheredados* 1, Sabadell, 1 de juliol de 1882.

una especialitat, cadascú escull el que vol fer aquell dia. Els treballs agrícoles són executats per aquells que volen passar un dia al camp.

Hi ha un Palau Universitat de Ciències i museus de pintura i història natural. En un museu de pintura, Camelia veu dos grans quadres d'història del treball humà. Un representa un taller de teixits de cotó del segle XIX. El quadre s'anomena, *Barbarie e inquisición industrial*. En el quadre en primer terme hi destaquen dos telers mecànics i al capdavant una pobra obrera pàl·lida, demacrada i amb robes esfilagarsades.

Les seves faccions revelaven la lenta asfíxia per la calor del vapor i el polsim del cotó que les llançadores aixecaven. Un núvol de vapor s'estenia pel taller, envoltant els obrers. L'altre quadre, anomenat *Reinado del ridículo y salvajismo del siglo XIX*, es burlava de la roba extravagant d'aquesta època.

Tots els concurrents a l'exposició sentien llàstima davant aquestes generacions passades.⁶

El text de Burguès, ple de lirisme en descriure la ciutat del futur, ens anticipa les teories urbanístiques de la Ciutat Jardí que prengueren cos a principis del segle XX a Anglaterra i Catalunya, ens mostra una molt avançada preocupació per la higiene urbana, el treball creatiu i lliure, i una ciutat on la cultura, les ciències i la universitat ocupen el principal lloc, i l'organització de l'espai urbà mostra un igualitarisme social horitzontal.

Encara que la seva utopia tecnològica és exageradament optimista, cosa molt freqüent en els textos anarquistes de l'època, ens podem adonar que la nova organització social que preveu Burguès no té res a veure amb el passat i no té cap connexió amb la tradició, ans contràriament, el que es vol és superar la societat burgesa contemporània.

A Sabadell, com a la resta de ciutats industrials d'Europa, l'esperança i la desesperació dibuixen en aquest període la utopia obrera, de la qual el text de Burguès n'és un exemple evident.

Els antecedents de la radicalització obrera a Sabadell els hem de cercar a partir del fracàs de la vaga tèxtil de les set setmanes, de l'estiu de 1883. La magnitud i la durada de la qual posen de relleu l'extraordinària base solidària existent en l'obrerisme local, així com que es tracta d'una lluita clarament entre el capital i el treball assalariat de signe proletari en una ciutat que té l'any 1882 una població activa masculina dedicada a la indústria tèxtil del 62% i que es troba plenament sota la disciplina fabril moderna.

Si més no, la desesperació per la intransigència patronal condueix a l'enfrontament permanent entre els fabricants i l'obrerisme de la ciutat.

Per Ranzato, un altre element destacable que evidencia relacions de *col·laboració* de classes a Sabadell es troba palès en la distribució d'un espai urbà no segregat, on obrers i fabricants comparteixen els mateixos carrers, encara que mantinguin relacions de veïnatge distants. Es donaria així una ocupació de l'espai plenament interclassista.

6. M. BURGÜES, «El siglo de oro», *Segundo Certamen Socialista*, Barcelona, 1890, 229-237.

Amb tot, cal assenyalar que els habitatges obrers de Sabadell són majoritàriament de lloguer i que les rendes van a parar als mateixos fabricants i propietaris urbans. Urbanísticament Sabadell segueix els mateixos patrons de qualsevol ciutat industrial de la seva grandària poblacional i ampli terme municipal destinat a boscos i conreus, on la creació de *slums* és innecessària, ja que el seu creixement urbanístic és contigu al nucli antic fins el 1886. No hi ha barraquisme, ni barris portuaris, ni agregacions de pobles veïns com en el cas de Barcelona que té el 1900 una població vint-i-tres vegades més gran que Sabadell.

Només cal destacar per aquest període de la fi del segle, l'expansió urbana a partir del Pla Pascual de 1886, afavorida per l'etapa de la *febre d'or*, on la urbanització s'estendrà al carrer de Vilarrúbias, confrontant amb la Creu Alta, o l'àrea a ponent del nucli urbà on s'edificarà el nou edifici dels escolapis.

Els processos urbanístics de Sabadell i Barcelona en el segle *xx* són incomparables al meu entendre, ja que ambdues ciutats viuen processos molt diferents. Per exemple, el pla de Barcelona assisteix durant més de seixanta anys, fins el 1897, a l'agregació dels municipis veïns, i la resistència d'aquests per mitjà del republicanisme federal i l'obrerisme anarquista. Barcelona és la capital i, per tant, té la vocació metropolitana clàssica del segle *xx*. Les repercussions que les agregacions dels pobles veïns de Barcelona comporten a nivell fiscal, social i polític són desconegudes en una ciutat com Sabadell.

A més, s'ha de tenir en compte que de 1860 a 1900 la capital catalana atrau al seu Eixample inversions immobiliàries i habitants d'arreu de Catalunya. La Barcelona del 1900 monopolitza l'oferta urbana de confort i rendibilitat, que una ciutat com Sabadell aleshores no pot oferir, i d'aquí que l'especulació urbanística no sorgeixi fins els anys vint del nou segle *xx*. El Sabadell d'aleshores era una ciutat fàbrica amb migrats espais públics i sense pretensions artístiques i culturals.

Com la Barcelona d'abans de l'enderroc de la muralla terrestre el 1854, o com municipis industrials aleshores com Sant Martí de Provençals o Sants, en els quals les fàbriques s'instal·len al nucli urbà o properes a ell, són amb els que Sabadell guarda evidentment més similitud pel que fa a la tipologia de l'ocupació de l'espai urbà i el model residencial. El fet que a Sabadell no hi hagi la segregació residencial classista com la que hi haurà definitivament a la Barcelona del 1900 no podem interpretar-ho com una evidència de l'adaptació i persistència de la societat tradicional i d'antic règim amb les pròpies d'una ciutat industrial, com així ho identifica Ranzato per al cas de Sabadell.

Per tant, l'anàlisi de la societat de Sabadell de Ranzato pot ser vàlida, per exemple, per a l'integrisme catòlic, de tanta rellevància a la ciutat, i per un ampli sector de la burgesia local que li dóna suport incondicional per tal de mantenir els seus privilegis en un marc de relacions de producció capitalista.

Si més no, cal precisar que hi havia algunes excepcions en el si de l'alta burgesia, i que si ens atenim a la classificació que en fa Albà Rosell en l'últim decenni de segle, el seu testimoni ens permet aproximar-nos a les ideologies d'aquest sector social:

«l'Alguersuari, l'Estop, entre altres lliberals i bonassos; que no els feia pas por el pensar avançat dels obrers, el mateix que al Morral de la Rambla, i segurament que, en tenir que alternar amb tota la bretolada de polls ressuscitats, devien aguantar-se per a no esclafir a riure.

A altres hi havia que els donava pel fanatisme exacerbant, com Esteve Serra, els Gorina, els Sallarès que, inclòs feien dir el rosari a les sargidores, que tenien. Solien, enduts pel seu fanatisme i per les prèdiques dels seus guies espirituals, ésser els caps vivents en les processons llüides i fins eren capaços, per prometençes fetes, d'arrossegar una cadena durant tota la corrua, o seguir amb un rentamans i un gerro simbòlic, o dur un crani i unes túbies, o portar una creu, anant ells encaputxats per no ésser coneguts, encara que prou se'ls endevinava sota la disfressa.»

Rosell ens descriu també la petita burgesia que aleshores, entre altres, la componien «els anomenats "gossos" o sia "llapetes", ço vol dir, els que essent majordoms, encarregats o "drapaires", és sabut que es donava tal nom als que tenien un o dos telers i treballaven pels fabricants, adulaven als seus amos i servien per a tot el que se'ls digués, sens voluntat ni criteri propi. Els pobres diables aquests, solien formar en les files del sometent, i mantes vegades havien donat lloc a coses greus, ja en les vagues o ja per qüestions polítiques, doncs eren més aviat carlistes o reaccionaris que no pas liberals.»⁷

Pel que fa al moviment obrer de signe anarquista o republicà federalista de Sabadell, pocs trets atàvics de la societat tradicional contenia, com anirem veient en les seves manifestacions culturals.

L'educació obrera

La valoració que fan els anarquistes de la instrucció com a mitjà per a l'emancipació és un tret diferenciador amb el marxisme que concebeix la persona com a producte socialment determinat i on la consideració de la consciència individual és negligida i es remet a l'estricta seguiment de l'avantguarda. Mentre que per a l'anarquisme, per aconseguir la igualtat social, la instrucció és un factor cabdal que cal estendre indiscriminadament per dotar d'instruments de consciència el conjunt de la societat.

Com assenyala Clara E. Lida la preocupació per la formació intel·lectual dels obrers fou un tema central de l'ideari polític del moviment anarquista des de la seva fundació.⁸ Tanmateix la preocupació per l'educació popular i la creació d'escoles i centres d'instrucció fou molt anterior a les Escoles Modernes de Ferrer Guàrdia, com es pot veure quan, en el Segon Congrés

7. A. ROSELL, *Minúcies sabadellenques*, [edició mecanografiada de l'autor], Montevideo, 1951.

8. C. E. LIDA, *Anarquismo y revolución en la España del XIX*, Madrid, Siglo XXI, 1972.

de la Federació Regional Espanyola celebrat a Saragossa el 1872, es proposa un pla d'ensenyament integral que dóna importància primordial a l'ensenyament alliberat dels cànons ideològics oficials.

El primer projecte en aquest sentit el va redactar Trinidad Soriano, com a pla de nou ensenyament de la nova educació per als treballadors. El projecte es caracteritza per una educació avançada basada en tots els aspectes de la formació individual, en els principis científics, laica i progressista, que fins aleshores era negada a l'obrer. Un pla d'educació pensat per a l'abolició de la societat establerta i l'establiment d'una nova organització social basada en el progrés científic.

Aquest programa és anterior al que va adoptar a Espanya el 1876 la Institución Libre de Enseñanza (ILE). Aquest últim és un programa d'educació liberal, anticlerical i conciliador vers l'Estat que no té les ambicions transformadores de l'obrerisme internacionalista anarquista.

Tanmateix a la Internacional, en ésser declarada il·legal pel Govern de Serrano el 1874 gairebé durant una dècada, se li va impedir igualment l'experimentació de l'ensenyament integral.

La ILE va iniciar les classes el mateix any 1876 que és quan també es promulga la Constitució monàrquica que estarà en vigor fins el 1923.

La ILE inicià les seves activitats a Sabadell el 1882 als locals cedits per la Federació Obrera Sabadellenca (FOS) i va ser patrocinada per un grup compost per anarquistes, lliurepensadors, maçons i espiritistes. El seu primer director va ser José Hernández Ardieta,⁹ un professor de reconeguda vàlua intel·lectual i exsacerdot revolucionari. Els innovadors programes de la ILE a Sabadell prometien un ràpid creixement de l'escola laica, però la manca de recursos econòmics, les distàncies ideològiques dels patrocinadors i la manca de professorat capacitat, són les causes del fracàs de la primera etapa de la ILE a Sabadell. A aquestes raons esmentades per Buenaventura Delgado,¹⁰ cal afegir-hi l'oposició contundent de l'Acadèmia Catòlica i la campanya sistemàtica dels òrgans de premsa afins, els quals emprengueren una forta propaganda contra les anomenades escoles Sense Déu.¹¹ La primera etapa de la ILE a Sabadell, fins a 1895, va resultar poc rellevant pel que fa al nombre d'alumnes. El fet de no poder competir amb les escoles catòliques nocturnes per a obrers creades pel doctor Sardà i Salvany, una vegada es fundà la ILE a Sabadell, i el fet que aquestes últimes eren gratuïtes, mentre que les de la ILE les havien de finançar els pares dels alumnes i l'associacionisme popular, van fer insostenibles les escoles laiques.

L'ensenyament alternatiu al dels escolapis compta a Sabadell, a més de la ILE, amb l'escola del mestre particular Jaume Montblanch, del qual Albà Rosell

9. Primer director del setmanari obrer de Sabadell, *Los Desheredados*, fundat el 1882.

10. B. DELGADO, *La Institución Libre de Enseñanza de Sabadell*, Sabadell, Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach, 1979.

11. En aquest sentit es poden trobar àmplies evidències a la *Revista Popular*, portaveu de l'Acadèmia Catòlica, al llarg de tota la seva llarga existència des de 1871 fins a 1928.

n'és alumne junt amb Mateu Morral. Els pares d'ambdós porten els seus fills a aquest centre perquè no està tan influït per l'espiritisme de la ILE i perquè es permet no ensenyar el catecisme als fills dels pares que així ho vulguin.

Als escolapis, que ocupen des de la Restauració el millor edifici (actual Ajuntament) de la ciutat, l'ensenyament primari és de pagament, la qual cosa significa un impediment important perquè els nens d'extracció obrera tinguin accés a la formació més elemental. Aquesta situació de l'ensenyament a Sabadell és el que explica l'intent permanent des de l'obrerisme i el republicanisme federal en crear centres d'ensenyament laic i gratuït.¹²

No és fins el 1895 quan republicans federals, lliurepensadors i anarquistes emprenen la col·laboració intel·lectual compartint els mateixos locals socials per al debat i l'intercanvi d'idees.¹³

Han calgut set anys després de la gran vaga de 1883 (fracassada per la violència del sometent local i un enfrontament radical entre els treballadors i el capital local amb les explosions de dinamita a les cases d'alguns d'aquests fins el 1890) perquè l'associacionisme obrer recuperi la iniciativa envers l'enorme intransigència patronal i també perquè constatin que, tant en època de guanys industrials com de recessió, les condicions de vida obrera resten en la pobresa estructural i l'emigració forçosa a d'altres centres industrials o a l'Amèrica Llatina continuen sent una amenaça real. Si ens atenim a les paraules de Sallarès i Pla amb motiu del primer de maig de 1890, ens podem adonar de la magnitud d'aquesta intransigència quan manifesta que la jornada de vuit hores és un luxe innecessari per a l'obrer. Així doncs, a les classes humils se'ls nega qualsevol alternativa per al seu progrés material i cultural.

La preocupació per la cultura i l'ensenyament que tenen els obrers en aquest període resultaria difícil d'entendre en un altre context en què no s'hi donessin les condicions de Sabadell, on en les mateixes fàbriques s'hi fomenta l'ambient de corrupció i vici per tal que l'obrer resti, en els moments d'escassetesa de feina, distret en les timbes de cartes que s'organitzen amb el vistiplau de la policia que el mateix patró té en nòmina. Fins i tot, molts obrers hi perden el sou abans d'arribar a casa seva, amb el que això significa de perjudici per a la resta de la família. Es tractava d'evitar per tots els mitjans que l'obrer en èpoques d'escassetesa de feina pogués invertir el seu temps lliure en combatre el capitalisme.

12. Pel que fa a l'educació de les nenes l'exclusió encara és més evident, atès que no existeix la coeducació de sexes. La dona per sortir de la seva consideració social d'inferioritat intel·lectual vers l'home tingué a Sabadell iniciatives de capacitació com la de Teresa Claramunt, qui organitzà el 1884 les dones de la FOS perquè durant les primeres hores dels matins i per cada carrer de la ciutat es dirigissin en grups a casa de les que tenien coneixements de comprensió lectora i de càlcul, per així poder obtenir una base cultural. L. ITURBE, *La mujer en la lucha social y en la guerra civil de España*, Mèxic, Editores Mexicanos Unidos, 1974.

13. A tall d'exemple de la col·laboració entre republicans federals i anarquistes a Sabadell es poden esmentar les conferències al local del Círculo Libre de Obreros de Sabadell en què participen sovint importants ideòlegs del republicanisme federal com Joaquim Lluhí i Rissech, Bo i Singla i d'altres. En tot moment, el debat entre dos corrents hi era present i durarà fins a la definitiva ruptura per la qüestió de l'oportunisme electoral.

El retrat que ens fa un nen de fàbrica des dels onze anys, com és el cas d'Albà Rosell, ens dóna la mesura de l'ambient pernicios i de degradació en què es troba la major part de la joventut obrera de la ciutat. Segons Rosell, aquests nens treballaven dotze hores diàries com els adults en unes naus sense llum ni ventilació i d'aire enrarit on patien tota mena d'abusos que revertien en totes les ferides físiques i morals en arribar prematurament a la pubertat, coneixien múltiples degeneracions fruit de la impossibilitat de disposar de temps per fer-se una cultura que els pogués emancipar del sistema de relacions de producció inhumana a què estaven sotmesos.

D'aquí procedeix la nova moral que alguns d'aquests nens, que han estat obrers als anys noranta, intentaren impulsar per sortir de la tràgica ignorància i la rutina imperant de la ciutat industrial, on la classe obrera és considerada per la burgesia local com a gent d'espardenya i carn de canó.

D'aquesta situació sorgeixen iniciatives educacionals i intents de renovació pedagògica que, sense tenir en compte aquestes condicions d'existència laborals i materials, avui en dia se'ns farien difícils de comprendre atès que a primera vista poden semblar excessivament moralistes i estrictes, com més endavant podrem veure.

És per aquest motiu que la FOS i el Centro Libre Obrero, després de l'èxit de les multitudinàries concentracions del primer de maig de 1890, en què demanaven la jornada de vuit hores i millores salarials, tractin, al mateix temps, de donar un nou impuls al deteriorat ensenyament local.

Com hem dit, a partir de 1895 les associacions obreres de Sabadell tornen a reorganitzar les escoles de la ILE a més de comptar amb l'aportació de 300 socis protectors que cotitzen quatre pessetes mensuals.¹⁴ L'escola masculina era dirigida des de 1896 per l'exguàrdia civil d'origen aragonès Fabián Palasí, mestre de primera ensenyança; tenia una capacitat per a 230 alumnes i es trobava situada al carrer de Migdia, 47. L'escola de nenes estava a càrrec de Fidela Soler, en un altre edifici. L'escola comptava amb material pedagògic publicat pel mateix Palasí que segons B. Delgado era d'escàs valor pedagògic.¹⁵

Més enllà del seu esperit anticlerical la ILE de Sabadell recorria als mateixos mètodes rutinaris de les escoles tradicionals i als càstigs corporals.

En arribar a Sabadell els corrents de l'ensenyament racional de les escoles de Francesc Ferrer Guàrdia, l'escola de Palasí es va anar orientant i identificant vers l'ensenyament integral i l'editorial de l'Escola Moderna, fins i tot edita diverses obres de Palasí.

Per a impulsar l'ensenyament integral que des de 1901 s'ha començat a experimentar a Barcelona, a Sabadell es crea el Col·legi Modern Sabadellès en el qual s'impartia el grau elemental i mitjà, i s'hi comencen a fer cursos de formació de professorat racionalista que comptaren com a inscrits amb destacats nous i vells militants obrers, des del mateix Marian Burguès als més joves Albà Rosell o Esteve Guarro, fins arribar a una trentena més. L'esforç per a

14. DELGADO, *La Institución Libre...*

15. DELGADO, *La Institución Libre...*

l'emancipació obrera mitjançant el progrés cultural tingué al Sabadell dels primers anys de segle una gran rellevància.

La pedagogia integral tenia la voluntat de convertir-se en l'alternativa a l'ensenyament dogmàtic dels escolapis o dels maristes, instal·lats aquests a Sabadell el 1894.

De Sabadell sortiren tres pedagogs de renom més enllà de la ciutat: els esmentats Esteve Guarro i Albà Rosell, amb la seva important experiència educativa de l'Escola Integral del carrer Salut, ambdós procedents del camp obrer. I Joan Duran Pineda, que també esdevé mestre de procedència obrera, però que havia pogut estudiar als escolapis fins a l'edat de tretze anys per passar després de la jornada laboral, com a aprenent de mecànic, a alumne nocturn a l'Escola Industrial d'Arts i Oficis, acabada de recuperar, el 1902, per la reivindicació dels obrers. A l'Escola Industrial d'Arts i Oficis hi va adquirir coneixements de geometria, dibuix mecànic, àlgebra, física i nocions generals de mineralogia i geologia.

Duran formava part a la FOS de la Societat Obrera Metal·lúrgica, on hi impartia petits cursos de mecànica i hi pronuncià conferències de temes culturals diversos.

Duran és el clàssic exemple de persona de sòlida consciència de classe el qual s'allunya de les ensenyances dels escolapis i orienta la seva activitat vers la pedagogia integral que el portarà a regentar La Escuela Libre de Alaior (1906-1939)¹⁶ ubicada als locals del Círculo Democrático Republicano a Alaior, Menorca, des de 1908 fins la seva mort l'any 1926. El Duran corresponsal del diari *La Voz de Menorca* i mestre és una persona estimada i respectada fins i tot pels opositors polítics a la seva ideologia. Duran deixà un gran reconeixement per la seva tasca pedagògica i per la seva integritat moral a la població d'Alaior.

Des de Barcelona, i especialment des de Sabadell, aquestes iniciatives d'educació obrera foren combatudes des dels seus inicis pel Comité de Defensa Social, integrat per industrials i altes jerarquies eclesiàstiques.

A més, des de 1900, el doble esforç de capacitació i experimentació basat en la creació d'una cultura autònoma lliure de prejudicis i superadora de la religiosa i burgesa vigent, van tenir una dimensió educacional en matèria sexual i reproductiva que planteja obertament la presa de consciència respecte a aquests temes.

A Sabadell el grup antimilitarista que es creà en el si de la FOS, el d'estudis sociològics, els de debat permanent sobre la necessitat del millorament de l'ensenyament, la voluntat per impulsar la coeducació dels sexes i, sobretot, l'afany per l'emancipació de la dona, són les activitats més rellevants de l'obrerisme local dels primers anys de segle.

16. Per veure la tasca de Joan Duran Pineda en aquesta escola des de 1908 fins a 1926, que és fins quan la regenta, pot consultar-se l'obra de P. ALZINA SEGUÍ, *La Escuela Libre de Alaior (1906-1939)*, Maó, Institut de Batxillerat de Maó, 1980.

Tot això enmig d'una agudització de la pobresa obrera des de 1896 i de la repressió que han arribat al seu màxim amb els processos de Montjuïc i les represàlies de la vaga general de 1902, que no pot aconseguir el mínim compliment de la legislació social de 1900 que no es posarà en pràctica fins a vint anys més tard; ans el contrari, la burgesia local donava com a resposta la pràctica de l'anomenat «pacte de la fam»¹⁷ en una ciutat que té el 1900 un 23,4% d'atur total o parcial.

És en aquest context d'adversitats en el qual es desenvolupa tot aquest intent d'impuls cultural. I és en aquest fet que Sabadell esdevé un punt de referència important en el conjunt català i espanyol. L'ensenyament oficial a Sabadell era migrat, si ens atenim a les dades de població de 1904 en què la ciutat tenia 26.000 habitants i li pertocaven 52 escoles públiques i només comptava amb 2. La resta, 32, eren privades. D'aquestes 32 escoles 25 eren catòliques (78,12%), 5 laiques, (15,62%) i 2 protestants (6,25%).¹⁸

No deixa de cridar l'atenció en els nostres dies que en aquesta situació de penúria material i educativa les classes populars de Sabadell estiguin disposades a impugnar les paraules de l'insigne patrici local Joan Sallarès i Pla,¹⁹ quan amb motiu de la celebració del primer de maig de 1890 digué: «*que no pierdan de vista [els obrers] que si á su favor está el número o la cantidad, a favor del capital se halla la calidad, y no deben hacerse ilusiones respecto a las consecuencias del choque entre una y otra.*»²⁰ Les conseqüències immediates foren el finançament per part de l'Ajuntament de la presó cel·lular l'any 1896. Amb raó manifestaven els obrers que preferien una universitat enlloc d'una presó, a la vista de l'esgarriós panorama cultural de la ciutat.

És, doncs, del tot destacable que, en aquestes condicions d'adversitat, alguns obrers es disposin a impulsar una cultura obrera alternativa, aleshores completament innovadora.

Cal tenir en compte que temes com l'emancipació de la dona, l'antimilitarisme o el dret a la procreació obrera conscient, són completament desconeguts per a la majoria de la població i els donaran a conèixer a la resta de les classes treballadores.

17. Aquest pacte entre els industrials i dut a terme a través de les corporacions afins, consisteix, segons Rosell, a no donar feina a l'obrer que figuri en unes llistes en què consten els noms i localitat de residència de tots aquells treballadors susceptibles de posseir ideologia, anarquista, socialista o federalista.

18. DELGADO, *La Institución Libre...*, 35.

19. Joan Sallarès i Pla és una de les personalitats més rellevants de la indústria catalana i junt amb Sardà i Salvany són a Sabadell els representants de la intransigència envers les millores laborals i ideològiques, respectivament. Sallarès i Pla a més de ser el president de la Cambra de Comerç de Sabadell era a la vegada, des de 1897, president de l'entitat patronal Foment del Treball Nacional.

20. J. SALLARÉS Y PLA, *Las ocho horas. Algo sobre la cuestión obrera*, Barcelona, Lluís Niubó, 1890, 92.

El teatre sociològic com a expressió de la utopia obrera

En aquest context de conflictivitat social és quan es produeixen a Sabadell manifestacions culturals com el teatre impulsat per obrers que, a més del llibre, la premsa o la paraula, el que pretenen és personificar la seva lluita per la seva dignificació i emancipació en una nova escala de valors culturals.

L'objectiu d'aquest teatre de creació és emprendre la doble tasca de culturització obrera i de sensibilització vers el conjunt de la ciutadania de la pobresa de la cultura burgesa i la necessitat d'innovació cultural.

Com assenyalava l'estudi d'aquest teatre efectuat per Lily Litvak el que es pretén és emancipar el teatre de la seva estructura econòmica, lliurar-lo de la seva condició de mercaderia i convertir-lo en arma ideològica i cultural i en instrument d'ensenyament artístic.²¹

Les primeres manifestacions d'aquest teatre que escenifica obres de la problemàtica obrera les trobem a Sabadell l'any 1884 quan es representà al teatre Els Camps l'obra del poeta anarquista Remigio Vázquez titulada *La mancha de yeso*. O l'obra de teatre escrita per Teresa Claramunt *El mundo que muere y el mundo que nace*, que fou representada a Barcelona per la Compañía Libre de Declamación de Felip Cortiella, l'any 1896.

Al Sabadell de la darrera dècada de segle, malgrat les penúries de «l'esclavatge capitalista» del que ens parla A. Rosell, l'afició a l'òpera era molt ferma. Hi havia un empresari local anomenat «el patatero» que al Teatre Cervantes s'arriscava portant companyies de renom; s'hi representava *Aida*, *Il Cardinale*, *Carmen*, *Mefistófeles* o *L'Hebrea*, i sovint alguns nens obrers hi feien de comparses. Quan s'inaugurà el Teatre Euterpe, el 1893, també s'hi representaven òperes. Segons Rosell, també entre l'element obrer de Sabadell hi havia un fort esperit filharmònic i artístic.

Si ens atenim al testimoni de Rosell, a l'última dècada del segle XIX les institucions corals d'orientació claveriana que tenien presència a la ciutat com agrupacions fixes i més consolidades eren L'Americana, La Industrial i Els Gelats. A més de les que sorgeixen com a esporàdiques dins d'altres entitats com El Cercle Republicà Federal, L'Ateneu o la Colón de la Creu Alta.

El punt d'iniciació per l'afició de la pràctica musical es trobava a l'establiment del Pedregar, sota el Campanar, conegut per Cal Fernando i regentat pel músic Fernando Gausente Valls, deixeble i amic del cèlebre guitarrista Francisco Tárrega. Allà, ens diu Rosell, és el lloc on molts joves de Sabadell aprenen a tocar guitarres, bandúrries, llaüts, violins o acordions. D'aquest acollidor espai de trobada d'aficionats a la música en sortiran múltiples colles de músics o individualitats musicals com el violinista Genescà o el saxofonista Crusafont. De fet, quan s'organitza la Banda Municipal de Música

21. L. LITVAK, *Musa Libertaria*, Madrid, Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo, 2001.

alguns dels seus integrants han après a tocar a Cal Fernando. Aquest és el cas del mateix Bru Lladó que hi toca el cornetí i dirigeix o fa d'actor, al mateix temps, en obres de teatre al Centre Lírich-Dramàtic. A més, Sabadell compta amb dues orquestres de renom, Els Fatxendes i Els Moixins, que arribaran a tenir prestigi internacional.

El teatre local comptava amb tres agrupacions d'aficionats, la del Lirus, motiu d'en Valentí Gorina, exdirector del Teatre Parreño, que fins i tot havia tingut teatre i ball al carrer de Sant Domènec; la de la Manigua, i el cafetinet de Cal Quim del carrer de la Salut on ja es treballava amb actrius, fet molt important, perquè representava que tenia una certa categoria i atreviment.

Aquestes petites companyies *amateurs* sovint rivalitzaven entre elles per superar les seves limitades possibilitats materials. Per això acordaren unir-se en el que seria des del 1898 el Centre Lírich-Dramàtic, que tingué el seu primer local al carrer de Sant Joan, 85, i que per actuar utilitzava el Teatre Euterpe i el Teatre Campos de Recreo. L'ànima de la secció lírica del Centre era el poeta Josep Maurell, d'ofici tipògraf a la impremta Comes i autor de diverses obres per a teatre. Ja en el primer any, a més de representar *Els Pastorets* o *La Passió*, l'agrupació també programà obres com les *Quintas* o *Contribución de Sangre* de Francisco Pérez Echevarría a benefici dels soldats sabadellencs repatriats de Cuba.

El 1901 el Centre es trasllada a un nou local amb escenari, la qual cosa allibera l'entitat del pagament de lloguer a altres teatres i li permet de poder fer funció setmanal. El nou local és arrendat per 2.500 pessetes anuals i es troba on era l'antic Ateneu Sabadellès, al carrer Sant Pau, 73, i té un aforament per a 800 persones. Allà és on s'organitzen totes les seccions i grups afins, i on conviuen des de liberals o republicans fins als anarquistes.

Els socis paguen 2 pessetes d'ingrés i una quota de 0,75 cèntims.

L'espai era compartit pels intel·lectuals locals progressistes com Marian Burguès, Josep Maurell, Martí Peyro o Puig Cassanyes. Un altre espai l'ocupaven els *sarsuelistes* com Josep Lladó o Vives, que eren dirigits per en Quer. Un altre grup l'integren els qui Rosell anomena «els tranquils», capitanejats per en Gomis, i, finalment, els anomenats de la Piña dels Xarraviats, amb Pere Mayol o Josep Moreno,²² que per les seves inquietuds socials s'agrupen amb els intel·lectuals. A les tardes dels dies festius s'hi feia ball per al jovent i balls familiars de caràcter lluit.

El Centre esdevingué l'espai comú de sociabilitat que fins aleshores havia estat inexistent a Sabadell, on la joventut de procedència humil de la ciutat hi trobava l'alternativa pels que Rosell menciona com aquells que tenen una:

22. Obrer d'origen valencià resident a Sabadell i exadministrador del periòdic *El Productor* de Barcelona suspès arran del procés de Montjuïc en què el mateix Moreno resultà condemnat i empresonat.

«disposició moral, honesta molt millor que la dels troneres i una diversió més normal i correcte que la de les coses de la pilota, dels braus, i d'això que se'n diu fer exercicis físics o esports i que no són altra cosa que l'opi que es dóna als pobles per tal de poder jugar amb ells i explotar-los fent-los creure que són coses útils.»²³

QUADRE 1
Junta Directiva del Centre Líric-Dramàtic de l'any 1901

Nom	Càrrec
Josep Borràs Vernet	President de la Secció Còmica
Enric Prat Noses	Vicepresident de la Secció Protectora
Joan Duran Vila	Secretari de la Secció Còmica
Joan Lladó Monistrol	Vicesecretari de la Secció Lírica
Juan Masoliver Llussà	Tresorer de la Secció Dramàtica
Josep Maurell Argemí	Comptador de la Secció Protectora
Pere Mayol Illa	Administrador de la Secció Protectora
Joan Valls Pla	Arxiver de la Secció Dramàtica
Manel Ortiz-Borràs	Vocal de la Secció Lírica

Font: *Bulletí del Centre Líric-Dramàtic*, 1901, núm. 11 any II.

Al quadre 1 podem veure la Junta Directiva de 1901. Les distintes juntes del Centre comptaren amb socis protectors com Anton Borguñó, Facund Morral, etc.

Una de les seccions que té més vitalitat és la dramàtica i que com hem dit el seu animador principal és el secretari del Centre des dels seus inicis, Josep Maurell.²⁴

Una de les primeres obres que es representaren fou la que s'acabava d'estrenar a Barcelona d'en Rusiñol, *L'Herói*, interpretada, entre altres, per anarquistes com Bru Lladó, obra on es denunciaven els abusos colonials, les matances inhumanes i la discriminació racial. A Sabadell es representà després que a Barcelona en el Teatre Romea fos retirada del cartell per les pressions dels militars. S'estrenà també *Els Encarrilats*, obra socialitzant de l'autor mallorquí que aleshores intenta renovar el teatre balear, Joan Torrendell,²⁵ el qual veu representada la seva obra a Sabadell abans que a Mallorca.

El Centre posà en escena a més d'obres de Pitarra i Zola, les d'Ignasi Iglésias com *La Resclosa*, obres de Brioux, *Els Tarats*, o d'escrites pel mateix Pere Martí Peydro.

23. ROSELL, *Minúcies...*, 36.

24. Josep Maurell va contraure la tuberculosi i va morir jove. La seva última voluntat fou que quan el portessin al cementiri el cotxe de morts s'aturés davant el Centre i l'orquestra toqués «La Marsellesa», la qual cosa segons Rosell es va complir.

25. X. FABREGAS, *Història del Teatre Català*, Barcelona, Editorial Millà, 1978, 168.

A partir de 1904 s'integren cada vegada més obrers al Centre Lírích, i es creà el grup anomenat Gent Nova²⁶ que organitza conferències que omplen la sala d'actes del Centre en les quals participa el catedràtic de ciències naturals de la Universitat de Barcelona, Odón de Buen, que hi divulga l'obra del geògraf anarquista Élisée Reclus *El Hombre y la Tierra*.

A partir de 1905 es comença a constituir la Secció d'Estudis Sociològics, que organitza excursions científiques a Sant Llorenç del Munt en companyia d'Odón de Buen. L'any 1907 aquests obrers constitueixen a la Federació Obrera de Sabadell la Sociedad Excursionista Científica que té com a lema molt expressiu de la seva ideologia «*la emancipación del obrero está en razón directa con su cultura*».²⁷

Retornant al teatre aficionat, aquest aviat rivalitzà amb el teatre catòlic que des de 1891 havia impulsat a L'Acadèmia Catòlica Fèlix Sardà i Salvany, de caràcter ultrareaccionari i que, segons Xavier Fàbregas, en aquells anys està molt estès a Catalunya, tant a la ciutat com al camp, en el qual el nivell humà és molt baix, així com el seu valor literari.²⁸ A més, com a fet molt important per veure fins on arribava la discriminació de la dona en els medis catòlics, aquesta en el seu teatre hi restava exclosa i per aconseguir-ho s'adaptava el text de les obres per eliminar-ne així la presència i impedir-ne la temàtica amorosa.

Si es consulta el butlletí del Centre Lírích, des dels seus inicis s'hi qualifica d'abús inadmissible el fet d'eliminar el paper de la dona per part dels qui són apologistes de la moralització i que el que fan és una vertadera immoralitat.

Fins aleshores la moralitat de l'època impedia, al marge de les professionals, que la dona prengués part en manifestacions artístiques com el teatre.

Aquest posicionament del Centre Lírích és un clar senyal del seu esperit progressista que concorda des del 1898 amb el corrent àcrata i federalista que expressa la necessitat de l'alliberament femení mitjançant conferències i debats públics arreu de la ciutat. El teatre era, doncs, un vehicle més per aquesta difusió i al Centre Lírích des dels seus inicis sempre hi estigué present la dona en els papers femenins.

La pluralitat ideològica del Centre fins a 1906, que és fins quan es conserva el butlletí, mostra que és una entitat descentralitzada on a més de la Junta directiva, que aleshores presideix J. Puig Cassanyes, les seccions tenen les seves pròpies juntes. Les d'Arts i Lletres i la secció Dramàtica són les que estan compostes per més elements obrers.

26. Aquest grup creà la biblioteca editorial Gente Nueva al carrer d'Argüelles, núm. 139 i el seu administrador fou l'anarquista José Martínez. La primera obra neomalthusiana que va distribuir aquesta editorial a Sabadell fou la del francès René Chauvi, *Inmoralidad del matrimonio*, al preu de 10 cèntims.

27. X. «Educación popular», *Cultura* 4, Sabadell, Sociedad Excursionista Científica, abril de 1908, 74-75.

28. X. FABREGAS, *Història del teatre català*, Barcelona, Millà, 1978.

QUADRE 2
Composició de les seccions del Centre Lírich-Dramàtic

<i>Secció d'Arts i Lletres</i>	
President	Josep Moreno
Vicepresident	Emili Tarrida
Vicesecretari	Francisco Miquel
Vocal	Platón Peig
<i>Secció Dramàtica</i>	
President	Joan Lladó
Vicepresident	Rosendo Vidal
Secretari	Francesc Regàs
Vicesecretari	Pere Salut
Vocal	Josep Alom

Font: *Butlletí del Centre Lírich-Dramàtic*, 1906.

Especial relleu tenien en el Centre Lírich les anomenades *sessions íntimes* on hi havia molts concurrents i on s'impulsaven iniciatives de progrés, però en desconeixem detalladament les seves activitats atès que el butlletí no les esmenta.

Per tancar aquesta etapa del Centre Lírich-Dramàtic fins a 1906, encara que l'entitat continua fins a 1909 al Cine Pas a la Rambla, la valoració que en fa Rosell coincideix amb la que es desprèn de la consulta del butlletí:

«Fou el Centre Lírich, un lloc de vibració on tots hi cabíem i enteníem i respectàvem aconseguint un volum i importància verament envejable, amb totes les tendències de caient català.»²⁹

Cal afegir, però, que les obres catalanes no hi són exclusives, ja que en la programació del Centre consultada hi abunden les representacions del *Don Juan*, de Zorrilla, i del gènere anomenat *chico*, amb el qual alguns integrants del Centre estan en desacord.

D'aquí que membres del Centre Lírich com el mateix Rosell, sense abandonar-lo, ans al contrari, continuïn col·laborant mútuament i formin una altra agrupació teatral exclusivament per a representar-hi obres de renovació social.

L'Agrupació Ibsen

Els partidaris del teatre com a expressió crítica de la societat i l'orientació d'aquest vers la problemàtica obrera, es troben a Sabadell quan a la ciutat des de 1898 s'editen dos periòdics com *El Trabajo* i *La Protesta* dirigit aquest darrer pel veterà anarquista Ernesto Álvarez, de Valladolid, on editava el diari

29. ROSELL, *Minúcies...*, 104.

del mateix nom, i més tard a Madrid *La Anarquía*. Álvarez resideix a Sabadell al domicili de Joan Sallent del carrer de l'Estrella, que és des d'on s'edita el periòdic.

Álvarez sovint tracta a *La Protesta* la necessitat d'aquest teatre compromès com a mitjà de propaganda. Tot sembla apuntar que l'arribada d'Álvarez a Sabadell propicià que alguns joves obrers es poguessin iniciar en el camp de la premsa, com així ho explica Rosell quan manifesta que: «Nos iniciamos como aficionados a las letras entre telares y máquinas en La Protesta que en Sabadell vino a publicar en 1898 el camarada Ernesto Álvarez.»³⁰ Al cap de poc temps alguns d'aquests deixebles de l'expert periodista Álvarez es faran càrrec de la redacció de *El Trabajo* i començaran a escriure obres teatrals de caire social i cultural.

La premsa obrera de Sabadell acollia als no professionals i es proposava ser un vehicle de transformació per a la pràctica d'una cultura i una informació alternatives.

Els aficionats al teatre social, una vegada iniciats des del Centre Lírich, seguiran les passes de l'Agrupació Avenir que a Barcelona ha creat el poeta anarquista Felip Cortiella, que serà amb qui establiran col·laboració una vegada s'han fet les primeres traduccions al castellà i al català de les obres de Mirbeau i d'Ibsen. Això, sense abandonar la producció de les seves pròpies obres.

L'amistat que unia Rosell amb Cortiella portà des de 1905 a la creació de l'Agrupació Ibsen a Sabadell, adherida a L'Avenir de Felip Cortiella.

Els primers integrants de l'agrupació, ens diu Rosell, foren en Carner, Mainé, Ricard Duran, Pere Estop, Rossend Vidal i Lluís Vivé. El lloc on comencen a fer els primers assaigs és un compartiment de La Cooperativa del carrer del Sol, i les primeres obres foren representades al Teatre Euterpe. De Felip Cortiella, i en la seva presència, es representà el poema dramàtic *Dolora*, que era una exaltació de l'amor lliure. Al mateix teatre també es representà l'obra dramàtica de Rosell *Plors del Cor*.

Tot seguit, a l'agrupació s'integraren Quimet Ferrer, Antoni Mas, Vicenç Sampere i Mateu Morral, amb els quals representen l'obra d'Ignasi Iglésias *La Resclosa*, amb el seu final original contra la voluntat del seu autor perquè aquest l'havia modificat per qüestions polítiques.

De La Cooperativa, l'agrupació traslladà els assaigs al cafè de Cal Quim, que encara conservava el teatre, i continuen actuant fins a 1906 conjuntament amb el Centre Lírich, on prossegueix la seva inquietud renovadora, intel·lectual i estètica.

Aquest teatre popular i realista basat en la sociologia no té res a veure amb l'estètica naturalista. Si més no, el que es pretén és expressar l'ideal d'una nova organització social basada en l'educació i la cultura, que el progrés de la ciència possibilita mitjançant la intel·ligència i la sensibilitat humana.

Si s'analitzen alguns textos d'aquest teatre, com per exemple les obres escrites per als nens i nenes que es representen a les vetllades i festes infantils de L'Escola Integral (1906-1909) dirigida per Albà Rosell, aquests no tenen un rang

30. L. D'ORE [pseudònim d'Albà Rosell], «Nuestra Lucha», *Analectos* 8-9-10, 3a època, Montevideo, 1954, 144.

estètic de significació, aporten arguments per a transformar la societat. Es parla de bellesa, però també de justícia, i tenen una clara vocació educadora.

El tancament de l'Escola Moderna arran de l'atemptat de Morral el 1906 i els fets de la Setmana Tràgica, que comporten l'exili o presó de moltes d'aquestes persones, posà fi a aquest període de renovació cultural del qual resten, com veurem, manifestacions a les lluites per l'emancipació de la dona i el dret a la procreació conscient dels obrers.

Feminisme racional i neomalthusianisme

Com hem dit, sens dubte una de les innovacions culturals i socials més rellevants que es presentaren a principi del segle xx a Sabadell fou la causa a favor de l'emancipació de la dona i la lluita pel dret a la procreació obrera conscient, anomenada neomalthusianisme.

Des de 1900, ambdós moviments es troben íntimament units a Sabadell en el si de la FOS. Un dels primers objectius d'aquest moviment per a l'emancipació de la dona fou que tingués el dret, fins aleshores inexistent, a ser fecundada només quan ella ho desitgés. Aquesta era la condició essencial que els anarquistes locals impulsaren per a l'inici de l'emancipació femenina.

Aquestes teories cal emmarcar-les en la resistència obrera a l'elevada mortalitat infantil, l'emigració forçosa, al militarisme i al poblacionisme nacionalista de caire industrialista que retorna al somni colonial, a més que plantejà la preocupació actual per al balanç entre les subsistències i els recursos naturals no renovables.³¹

El neomalthusianisme esdevé, així, una teoria clarament antimalthusiana, a partir d'interpretar a Malthus com més convenia als interessos de la classe obrera.

Si Malthus condemnava als pobres a l'abstinència sexual, o en el seu lloc a morir de gana, els neomalthusians el que impulsen és la sexualitat lliure, sense fecundació, mitjançant la divulgació dels primers mètodes contraceptius, acompanyats d'una nova moral sexual basada en la igualtat dels sexes.³²

El neomalthusianisme que arriba a Sabadell a principi del segle xx procedeix dels corrents que a França i Alemanya es comencen a desenvolupar en aquest sentit.

Un personatge excepcional en la divulgació del neomalthusianisme a Sabadell i Espanya fou, entre altres, sens dubte, Mateu Morral.

Morral per les seves possibilitats de viatjar havia accedit al neomalthusianisme a Alemanya i França. Era un dels pocs anarquistes que en aquells anys sabia distints idiomes, i se li atribueixen les primeres traduccions d'opuscles neomalthusians.

31. E. MASJUAN, «Población y recursos naturales en el anarquismo ibérico: una perspectiva ecológico-humana en el marco del "socialismo de los pobres"», *Ecología Política* 5 i 6, 1993 i 1994, 41-57 i 129-143.

32. E. MASJUAN i J. MARTÍNEZ ALIER, «"Conscious Procreation": Neo-malthusianism in Southern Europe and Latin America in around 1900», (Montreal, ISEE, juliol de 2004), *Història i Institucions Econòmiques*, UAB, Working Papers, 23/2004.

Morral s'havia format en els darrers anys del segle XIX en els cercles anarquistes de Rudolf Rocker a Alemanya, quan residia a Stuttgart per a completar els seus estudis d'enginyeria tèxtil. Allà és on manté relació amb el fundador del periòdic *Die Sozial Harmonische Verein*, Max Hausmeister, com així ho hem pogut comprovar per la correspondència d'ambdós. Morral esdevé el corresponsal a Espanya del periòdic neomalthusià francès *Régénération*, òrgan de la Lliga Universal de la Regeneració Humana, amb seu a París.

Morral és el precursor en estendre a Catalunya i en els seus viatges a Andalusia la propaganda neomalthusiana entre les obreres. Morral rep al seu domicili de Sabadell la premsa neomalthusiana de França i d'Alemanya, al mateix temps que els cons preservatius per a la seva posterior distribució que expedeix la lliga neomalthusiana francesa.

Morral i l'Escola Moderna de Ferrer a Barcelona, junt amb el periòdic *La Huelga General*, són de 1901 fins a 1904, els principals divulgadors de les teories neomalthusianes de la procreació conscient.

Una de les primeres obres neomalthusianes que circularen a Sabadell en aquests anys fou la del pedagog francès Paul Robin, titulada *Generación Voluntaria*, i el seu distribuïdor és detingut i empresonat per la policia.

En el si de la FOS, l'any 1903 es va debatre davant nombrós públic la conveniència d'estendre les pràctiques neomalthusianes. L'anarquista neomalthusià Josep Prat hi pronuncià una conferència titulada «A las mujeres»,³³ en la qual posà de manifest que el retard en què es trobava la dona no era per la seva constitució biològica sinó perquè l'home, l'Estat i l'Església la mantenen en aquesta situació d'abandonament intel·lectual, tant si és pobra com si és rica. Prat afirma la necessitat que la dona tingui personalitat pròpia i que decideixi per ella mateixa a qui vol estimar, per quant de temps i com ella vulgui.

Quan l'any 1904 es fundà la secció de la lliga neomalthusiana espanyola a Barcelona, una de les primeres seccions que s'hi adhereix és la de Sabadell, on n'hi ha una de dones anomenada «Amor y maternidad libre» i una altra d'homes.

La preocupació obrera de principi de segle per les qüestions sexuals es va experimentar a Sabadell des del vessant mèdic i sociològic. A més del diari *El Trabajo*, trobem presents aquestes preocupacions per la sexualitat i la procreació obrera en el teatre social de la ciutat, quan el 1906 la Secció d'Estudis Sociològics del Centre Líric-Dramàtic va representar l'obra del neomalthusià francès Eugène Brieux titulada *Les avariés*, amb el títol *Els Tarats* i que comptà amb una conferència del doctor Narcís Serrallach, especialista en malalties venèries. En aquesta vetllada sociològica s'exposaren els efectes que produeix la ignorància de les qüestions sexuals i com evitar-ne els perjudicis, mitjançant preservatius que tenen la doble funció sanitària i contraceptiva.

Parlar de manera rigorosa i científica d'aquests temes a la ciutat era una novetat que no tenia precedents i impugnava plenament els prejudicis catòlics,

33. J. PRAT, *A las mujeres. Conferencia leída en el Centro Obrero de Sabadell y el Centro Fraternal de Cultura de Barcelona los días 18 y 24 de Octubre de 1903*, Barcelona, Biblioteca Editorial Salud y Fuerza, 1912 (2a edició).

els quals fins aleshores les anomenaven «malalties secretes», atès que, segons ells, les patien els qui mereixien càstig per la seva conducta sexual. Al mateix temps, la divulgació de contraceptius mostrava com realitzar de manera pràctica el que l'Església anomena «fraus il·legítims en el matrimoni», terminologia que pretenia perpetuar la ignorància dels pobres en matèria sexual. Aquesta ignorància en les formes de contagi de les malalties de transmissió sexual tenia en aquells anys gran incidència en la població jove de les ciutats.

Com hem dit, a més de les propagandes neomalthusianes i les seves finalitats socials de resistència a continuar essent el proletariat carn de canó, a Sabadell arribaren a la FOS els contraceptius que expedia la lliga neomalthusiana de Barcelona i, com a la resta del país, la revista *Salud y Fuerza*, que circulava profusament en els medis obrers.

Així arribà a Sabadell, el 1906, el primer obturador uterí ideat pel metge de Barcelona Mariano Querol, junt amb preservatius de cautxú, irrigadors vaginals, espermicides, etc.

Davant la propagació de les teories neomalthusianes, la demanda del matrimoni civil i el dret al divorci, la reacció del Comitè de Defensa Social de Barcelona no es féu esperar.

Aquest comitè, creat després de la vaga de 1902, el formen persones rellevants de l'Església catòlica, com el mateix bisbe Casañes, i importants industrials, com el marquès de Comillas, etc. Aquesta poderosa organització compta amb una secció jurídica i té una àmplia representació a diverses ciutats i pobles de Catalunya. A Sabadell el seu delegat és el doctor Feliu Sardà i Salvany; res d'estrany si tenim en compte que els objectius d'aquesta organització vers la moral pública coincideixen de ple amb la seva obra de 1884 *El liberalismo es pecado*.

De l'activitat d'aquest comitè en trobem àmplies referències a Sabadell a través de la *Revista Popular* i del seu director, doctor Sardà i Salvany, que el qualifica de «*valerosa agrupación barcelonesa que sustenta los grandes principios de Dios y Patria*». També es pot trobar la tasca del comitè en la persecució de l'Escola Moderna perquè, segons aquest, inculca l'odi a la Pàtria i a la Religió i fomenta el terrorisme, la seva oposició a la coeducació de sexes, que anomenen «bisexual», i a tot el que sigui innovació cultural. El CDS, a més, fomenta la promoció de campanyes sistemàtiques contra qualsevol intent de projecte de llei d'associacions polítiques i denuncia la constitució de lligues d'instrucció pública o l'establiment de temples protestants. En contra de les organitzacions obreres, el CDS promou una campanya en pro d'una llei de repressió a l'anarquisme amb les mateixes característiques que la de 1896 i donà així lloc a un segon procés de Montjuïc.

El CDS forma part del conglomerat catòlic que impulsà el futur catolicisme social inspirat en l'encíclica *Rerum Novarum* que té per objecte apartar els obrers del socialisme.

En defensa dels interessos catòlics, el CDS denuncia la publicació neomalthusiana *Salud y Fuerza* als jutjats de Barcelona l'any 1905 i l'any 1908, perquè considera que fer propaganda de preservatius és matèria pornogràfica

i una ofensa a la moral pública, la qual cosa provoca la detenció del secretari de la lliga neomalthusiana, Luis Bulffi, i la suspensió de la revista *Salud y Fuerza*. De tota manera, aquests processos aconseguiren la repressió de persones, però no aturaren la difusió de la contracepció entre els obrers fins i tot després del gest de Morral, el qual fou aprofitat davant l'opinió pública per identificar neomalthusianisme amb terrorisme.

La doble finalitat sanitària dels contraceptius fou aprofitada pels neomalthusians per estendre la restricció voluntària de la natalitat, i així evitaren davant dels tribunals la seva prohibició encara que mai aconseguiren que aquests mitjans fossin legalitzats.³⁴

A Sabadell, els arguments que més es fan sentir a favor de la restricció voluntària de la natalitat els trobem quan encara està vigent l'anomenat «pacte de la fam» i el foment de l'emigració obrera a ultramar. L'emigració era considerada per la política econòmica del país com un bon «negoci», i d'aquí la seva apologia institucional.

A Sabadell comença a funcionar una d'aquestes agències d'immigració l'any 1899, la qual proporcionava passatges a ultramar. L'agència era administrada per l'orde religiós de forta activitat colonial Congregación de Misioneros Hijos del Inmaculado Corazón de María. La seu de l'agència era al mateix edifici de l'església dels pares claretians que havia estat adquirit pel financer local Francesc Ponsà, per mediació de Sardà i Salvany. A partir de 1905, la premsa obrera local, com *El Trabajo*, comença a alertar sobre l'existència d'aquesta agència relacionada amb el marquès de Comillas i les seves finalitats de lucre. No deixa de ser paradoxal, com així es pregunten els obrers, que a una ciutat industrial, que necessita abundant mà d'obra, s'hi faci, a més, apologia de l'emigració.

Un altre argument que actua a favor de la restricció voluntària de la fecunditat obrera en aquells anys la trobem a l'inici de la campanya del Rif, el 1909.

Des que les propagandes neomalthusianes comencen a fer-se sentir en la natalitat obrera a partir de 1908, l'Ajuntament de Barcelona creà un premi anual de 500 pessetes per aquells pares obrers que tinguessin dotze fills. Aquest premi, iniciativa del diputat Duran Ventosa, aleshores de Solidaritat Catalana, qui és a la vegada regidor de Governació, es farà extensiu més endavant a tota la província de Barcelona des de la Diputació Provincial a iniciativa del mateix Duran Ventosa i el diputat Barata, i seguirà concendint-se fins a 1925. Amb tot, ja no s'aconseguirà aturar la davallada de la natalitat obrera a Catalunya perquè, com està acceptat en la demografia històrica, als llocs on el neomalthusianisme s'ha divulgat el procés de transició demogràfica ha estat irreversible.³⁵

La Lliga Universal Neomalthusiana i la seva secció ibèrica durà fins a 1914, en el moment que s'inicia la Primera Guerra Mundial. A Alemanya la difusió del neomalthusianisme és prohibida des de 1907. A França, l'any 1920 també

34. E. MASJUAN, *La Ecología humana en el anarquismo ibérico*, Barcelona, Icària editorial, 2000.

35. E. MASJUAN, «El pensamiento anarquista: fecundidad y emigración a América Latina (1900-1914)», *Revista de Demografía Histórica* XX, II, 2004, 153-180.

es prohibeix per tal d'afavorir la repoblació del país, després de la contesa bèl·lica.

A Itàlia, fins l'arribada del feixisme l'any 1923, no serà prohibit i reemplaçat per les lleis demogràfiques de Mussolini i els ultranacionalistes, com Errico Corradini.³⁶

A Holanda i Anglaterra el neomalthusianisme s'havia legalitzat des de principi de segle.

Mentrestant, a Sabadell i Catalunya en general, i sota la prohibició governamental, exceptuant el període republicà que les tolera, continuen estenenent-se a través dels medis obrers les teories neomalthusianes i els mètodes contraceptius fins el 1936.

La reflexió demogràfica que suscità el neomalthusianisme entre les classes populars constitueix un important capítol de la transició demogràfica ibèrica, que com en altres països d'Europa, com Anglaterra, França o Itàlia, s'efectuà autònomament i contra la voluntat dels poders, tant els econòmics com els de l'Estat i l'Església.³⁷

A Sabadell trobem testimonis com el del doctor Lluís Carreras, que mostren els intents per deturar el procés de transició demogràfica, just sis mesos abans del cop militar del general Primo de Rivera. Així, aquest sacerdot continuador de l'obra apologista de Sardà i Salvany a l'Acadèmia Catòlica, expressa en la IV i V Conferència Quaresmal de 1923 la preocupació pel descens de la natalitat i l'increment del celibat, posant com a exemple Barcelona, on des de 1906 s'ha doblat aquest últim. Carreras és partidari de combatre el celibat com es fa a la Irlanda catòlica i a Bèlgica.

En nom de l'esperit de la tradició cristiana i catalana, Carreras reivindica la família com el lloc de sublimació de la dona i el manteniment de les relacions patriarcals.

Parlant de raça com a imperatiu moral, Carreras, com el catalanisme catòlic de l'època, crida a la defensa de la raça per mitjà de la protecció i foment de les famílies nombroses.

Carreras referint-se al cas de Sabadell ens diu que cal impulsar una campanya d'higiene física i moral perquè a la ciutat, esgarrifosament: «ha pogut ésser escampat profusament com ho ha estat, una mena de follet adquirible per la quantitat esquifida de deu cèntims, el qual conté les fórmules criminals per tal de matar en flor les vides dels infants».³⁸ Cal esmentar que l'opuscle citat per Carreras és *Huelga de Ventres*, de l'autor neomalthusianista Luis Bulffi, del qual se n'arribaren a distribuir 250.000 exemplars i conté explicacions per a l'ús dels mètodes contraceptius, però que en cap cas parla d'avortament com així es podria entendre en el text de mossèn Carreras, ja que els neomalthusians

36. E. MASJUAN, «Neo-malthusianesimo e anarchia in Italia: un capitolo della storia dell'ecologismo dei poveri?», *Meridiana* 44, 2002, 195-217.

37. E. MASJUAN, «Procreación consciente y discurso ambientalista: anarquismo y neomalthusianismo en España e Italia, 1900-1936», *Ayer* 46, 2002.

38. L. CARRERAS, «L'imperatiu moral de la raça», *Juventut* 13, Sabadell, 29 de març de 1923.

no acceptaven l'avortament com a mètode anticonceptiu, atès que per a ells els contraceptius el podien evitar.

Carreras manifesta que casar-se i tenir fills és el primer deure per a tot català que accepta el compromís de la raça, perquè com diu ell: «en els nostres temps ha sonat la frase “vaga de bressols” i jo us haig de dir que el dia que això vingués, si la vaga de bressols esdevingués a la nostra terra, Catalunya es perdria per sempre.»³⁹

El cap de casa, la figura de l'hereu, la dona a la llar, el pairalisme i l'assimilació i moralització dels immigrants junt amb la família nombrosa són per a Carreras la salvació i l'engrandiment de la raça catalana. Com a Itàlia els ultranacionalistes Errico Corradini i Corrado Gini, a Catalunya H. Puig Sais i Duran Ventosa, o a Espanya el sociòleg catòlic Severino Aznar, Sabadell compta també en l'Acadèmia Catòlica amb una de les principals figures i institucions per impulsar la salvació de la pàtria a través d'un nacionalisme basat en el nombre de la població com a força.

Per concloure, podem afirmar que al Sabadell del darrer quart de segle XIX i principis del XX hi conviu enfrontada una societat dual. Una burgesia intransigent que majoritàriament recolza en la tradició de l'integrisme catòlic, i uns sectors obrers que, malgrat la seva situació de conflicte permanent i baix accés a l'educació pública, són l'artífex de la innovació cultural a la ciutat.

La cultura obrera a Sabadell adquirida d'una manera autodidacta, es pot constatar en algunes de les manifestacions culturals que hem esmentat, estigué oberta als nous corrents internacionals en matèria educativa mitjançant l'ensenyament integral o el neomalthusianisme, i deixà enrere, fins el 1936, tota tradició pròpia de l'antic règim.

Una altra conclusió important és que fins als anys trenta a Sabadell hi ha un ampli front d'esquerreres laic i lliurepensador: republicans federals, anarquistes, espiritistes, teòsofs i naturistes; amb absència completa de sectarisme polític entre ells i sense cap mena d'*entente cordiale* amb el poder econòmic i catòlic.

Aquesta fou l'altra aventura de la ciutat industrial. Fou un llarg camí vers l'emancipació i les noves pautes d'existència, on la utopia obrera fou l'element dinamitzador que impossibilità fins després de la guerra civil l'assentament d'una societat a la qual només se li tenia reservat, des dels poders locals, un marc de convivència basat en la fàbrica, la caserna i la parròquia. De fet, així succeí a partir de 1940-1950, sota el guiatge del catolicisme social del règim franquista.

39. CARRERAS, «L'imperatiu...»